

Ecsedi Zsuzsa

Keresztyén énekeskönyv Énekeskönyv-centenárium*

A kiadójáról *Dunántúlinak* is nevezett énekeskönyv¹ hetven éven keresztül szolgálta nem csak a dunántúliakat, hanem lényegében a teljes magyarországi evangélikus-ságot.² Jelentőségének felismeréséhez az előzményeket is át kell tekintenünk.

Ecsedi Zsuzsa egyházzenész, az Evangélikus Kántorképző Intézet Zenei Intézetének tudományos munkatársa, az Evangélikus Hittudományi Egyetem oktatója, budahegyvidéki kántor.

Az 1743-ban megjelent *Új zengedező mennyei kar* (ÚZMK) sokáig meghatározta az evangélikus gyülekezetek éneklését. Schulek Tibor véleménye szerint ez a legkimagaslóbb magyar protestáns énekeskönyv. A német és szlovák énekincsből vett —részben igen jó— fordításokon kívül a közös magyar örökség javát foglalja magába. „Ez a gyűjtemény teológiai és költői csúcsteljesítmény. Lelkes és átszellemült munkaközösségnek kellett lennie, mely erre a feladatra összeállt. A hallei pietizmus annak idején igen áldásos erjesztő hatással volt a magyarországi lutheránus körökre.”³

Az új szellemi áramlatok nyomán a XVIII. század végétől kezdve mutatkozott igény újításra. Az *Új énekeskönyv* (Pozsony, 1805) kompromisszum eredménye; látszik rajta a racionalizmus hatása, a moralizáló tendencia, de megfigyelhető a Matkovich Pál-féle ortodoxia is.⁴ A racionalizmus nyomát elsősorban nem a megtartott és átdolgozott régi, hanem a *kihagyott* régi anyag mutatja. Az ÚZMK mellőzött 359 énekéből 98 német eredetű (közte nyolc Luther-ének), a többi javarészt középkori himnuszok átdolgozása, illetve eredeti magyar ének a XVI–XVII. századból. Az énekeskönyv nemcsak címében hivatkozik a „régii graduál”-ra, hanem azzal tényleg szoros kapcsolatban is áll. Az 569 énekből 274, tehát majdnem az énekek fele az ÚZMK-ból való. „... az énekeskönyv félmegoldás volt. Érthető, hogy sem a régihez ragaszkodóknak nem felelt meg, mert sokat ki-

* A tanulmány az OTKA K 77776 pályázat keretében készült.

¹ Az énekeskönyv címlapja: „*Keresztyén énekeskönyv, kiadja a Dunántúli Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházkerület. A dallamok hangjegyei a Dallamos könyvecske című külön füzetkésben található.* Budapest, Hornyánszky Viktor Kiadóhivatala, 1911.” Kiss János kéziratos disszertációja (KISS 1951 és 1950–1952) részletesen foglalkozik a Keresztyén énekeskönyvvel. Ehhez a munkához a korabeli, nyomtatásban megjelent és a kéziratos jegyzőkönyveket használta fel. Nagy veszteség, hogy az énekeskönyv tulajdonképpeni összeállítását végző Payr Sándor teológiai tanár teljes anyaga, valamint a Kókai-cég és a Hornyánszky-nyomda feljegyzései megsemmisültek a háború folyamán. — A dolgozatban a Keresztyén énekeskönyv és a Dunántúli énekeskönyv megnevezést felváltva használjuk; mindkettő ugyanazt a gyűjteményt jelenti.

² Ennek részleteit lásd később.

‡ SCHULEK 1968, 136.

⁴ Az egyházkerületi felügyelőnek döntő szava volt az énekeskönyv összeállításában: KISS 1951, 9.

hagytak és átdolgoztak, illetve sok meg nem felelő újat vettek fel; sem pedig az új irány híveinek nem kellett, mert sok volt még benne a régeből. Ezért volt a sok küzdelem az énekeskönyv bevezetése során, és ezért keletkezett a konkurens *Nagy-győri énekeskönyv*.⁵ A XIX. század éneklését tehát főként az Új énekeskönyv és a Nagy-győri énekeskönyv határozta meg. A század vége felé újra jelentkezett a szándék egy új gyűjtemény létrehozására.

Az egyház egyetemes közgyűlése elé terjesztett 1889-es javaslat még nem vezetett teljes eredményre, de nem is múlt el nyomtalanul. A bányai egyházkerületben Szeberényi Gusztáv munkája nyomán próbafüzetek jelentek meg (1889–1896).⁶ A dunántúli egyházkerületben 1891-ben (id.) Kapi Gyulát bízzák meg javaslat készítésével. Ez végül csak a dallamokkal foglalkozik, a szövegek kérdése szóba sem kerül.

A fejér-komáromi egyházmegye 1892-ben tesz javaslatot az egyházkerületi közgyűlésnek új énekeskönyv szerkesztésére és kiadására, nagy valószínűséggel Payr Sándor kezdeményezésére. Ennek hatására Sántha Károly, Payr Sándor és Zábrák Dénes lelkészek, valamint Kirchner Elek orgonista lesznek az énekeskönyvi munka megbízottai a népiskolai bizottságban. 1894-ben a szerkesztés szempontjait húsz pontban foglalják össze.⁷

1895 és 1910 között a munka — a rendelkezésre álló szakemberek bevonásával — hol nagyobb lendületet kap, hol elakad. Az eredményt négy próbafüzetben jelentetik meg (1900, 1904, 1908, 1910).⁸

Az énekeskönyv előkészítése során a legtöbbet a dallamkérdésről cikkeztek. Érthető, mert állandó a panasz az énekléssel kapcsolatban: sok a változat, a különböző vidékek más-más dallamkészletet használnak. Ezen bukott meg 1863-ban az egyetemes korálkönyv ügye. A vitában részt vevők többnyire a kevés, de pontosan és jól énekelt dallam mellett érvelnek.

Általános kívánság, hogy a dallamok magyarok legyenek. De Csengey Gusztáv 1901-es cikke annyira sovén, hogy csak az *Erős várunk* dallamának kegyelmezne meg, minden más (német, szláv, francia) dallamot kiszórna.⁹ (Éppen erre az időre esik Bartók Béla erősen magyar érzelmű korszaka is, tehát e gondolatok a korszellemből következtek.) Szerencsére a dunántúliak nem hajlottak erre, mert akkor az utódoknak az „egyházi cigányzene” ellen is hadakozniuk kellene.

1910-ben az énekügyi bizottság részletes jelentést terjeszt az egyházkerületi közgyűlés elé. Ebben többek között felsorolja a felhasznált forrásokat: kerületi és győri énekeskönyv, ó-graduál (ÚZMK), békéscsabai énekeskönyv és bányai próbafüzetek, *Payr-Kovács-féle* kéziratok antológia.¹⁰ Megemlíti, hogy a dallamok kérdésében Kirchner Elektől kértek külön javaslatot.

⁵ Kiss 1951–52, 59.

⁶ Kiss 1951, 41.

⁷ Szó szerint idézi: Kiss 1951, 42–44.

⁸ A nevek részletes felsorolása és a próbafüzetek tartalma: Kiss 1951, 46–48.

⁹ Kiss 1951, 49.

¹⁰ Payr Sándor és Kovács Sándor közös munkája.

A jelentés bemutatja a négy próbafüzet tartalmát: Sántha Károly 132 eredeti ének és 120 fordítás/átdolgozás; Zábrák Dénes három eredeti ének és 166 fordítás/átdolgozás; Payr Sándor két eredeti ének és 117 fordítás/átdolgozás.

A szerkesztő és a himnológiai jegyzetek írója is Payr Sándor volt.

A bizottság ezután szabad kezet kapott a közgyűléstől a végleges énekeskönyv összeállítására. A kötet végül 1911 második felében jelent meg (abban az évben még négy kiadásra, 1912 elején pedig két kiadásra volt szükség).

A 600 éneket tartalmazó énekeskönyv szerkezete:

I. Dicséretes és könyörgések

II. Reggeli, déli és esti énekek

III. Az egyházi esztendő énekei

(Ádvent, Karácsony, Óév, Újév, Vízkereszt,

Böjt, Virágvasárnap, Nagypéntek, Húsvét,

Áldozócsütörtök, Pünkösöd, Szentháromság ünnepe)

IV. Az egyház és a kegyelmi eszközök

V. A keresztyén hitélet

Egyes keresztyén erények

VI. Különféle alkalmi énekek

A család

Egyház és iskola

A haza és a nemzet

A természet

VII. A halál és az örök élet

Mulandóság és készület a halálra

Halotti és temetési énekek

Feltámadás, ítélet és örök élet

Az egyetemes énekeskönyv terve mindeközben időről időre felbukkant. A megjelent Keresztyén énekeskönyvet az egyetemes bizottság elfogadta alapul. Átvizsgálására és liturgikus anyaggal való bővítésére Kemény Lajost kérték fel. A dunáninneni egyházkerület a *Tranoscus* fokozottabb felhasználását javasolta. A forradalmi idők, majd a trianoni határok (a főszerkesztő elcsatolt területen élt) megakasztották a munkát. Időközben a Dunántúli énekeskönyv egyre jobban elterjedt az egyházkerület határain túl is, és az 1936-os istentiszteleti reform gyakorlatilag ezt emelte egyetemes énekeskönyvvé. A helyi érdekek érvényesülését jelentette a nyíregyházi toldalék, valamint az új békéscsabai és szarvasi énekeskönyv.¹¹

Mint már említettük, komoly reformra szorult az egyházi éneklés zenei része is. A nehézséget először is az okozta, hogy az énekeskönyvek évszázadokon keresztül dallamközlés nélkül jelentek meg (a XVIII. század óta néhány fennmaradt korálkönyv szolgálhatott forrásul); a dallamok tehát lényegében úgy

¹¹ Kiss 1951, 59–60.

hagyományozódtak, mint a népdalok: szájról szájra. Ennek következtében egyes énekeknek több változata is élt egymás mellett, más dallamok pedig a feledés homályába veszttek. A nótajelzések alapján sem volt egyszerű eligazodni.

A Keresztyén énekeskönyv szerkesztői hangsúlyozták a dallamközlés fontosságát. Kapi Gyula vezetésével, szakértők bevonásával egy albizottság dolgozott a dallamokon, melyeket nem az énekeskönyvben, hanem egy külön kiadott *Dallamos könyvecské*-ben közöltek.¹² A füzet beosztása dallamtípusonként történt: 74 dallamtípust állapítottak meg. A párhuzamos dallamokat a sorszámokon belül abcd jelzéssel különböztették meg. Összesen 106 dallamot, valamint magyar párhuzamos dallamként tíz énekhez 11 dallamot közöltek (ez utóbbiak, melyek Kapi Gyula és Kirchner Elek szerzeményei, végül nem gyökerestek meg). Sajnálatos, hogy nem mindig sikerült megtalálni a legszerencsésebb dallamvariánst.

A Keresztyén énekeskönyv tartalmában és külső formában egyaránt jelentős haladás a közvetlen megelőző énekeskönyvekhez képest, melyeknek verseit az egyik kritikus rímekbe szedett erkölcsi tanításoknak nevezte. Nagy jelentőségű, hogy a klasszikus énekek közül sok olyat felvett, amely a megelőzőkből hiányzott, vagy elrontott alakban szerepelt. Az új anyag összeállításánál már nagyon ügyeltek arra, hogy a közölt énekek formája is megfelelő legyen.¹³

Az egész evangélikus, sőt keresztény énekkincsből válogató énekeskönyv természetesen nem lehet szigorúan egységes, hiszen felöleli az ókeresztény hagyomány, a reformáció, az ortodoxia, a pietizmus, a racionalizmus, a liberalizmus és egyéb teológiai irányok gazdag tarkaságát. Bár a széthullás veszélyét Payr elkerüli, valamivel egységesebb lehetett volna a könyv, különösen az újabb anyagánál.

Károsan érezte hatását az a szerkesztési elv, hogy ragaszkodtak a közvetlenül megelőző énekeskönyvekhez. Így például az ÜZMK erőteljes verseit csak elvéve vették figyelembe.¹⁴

A szerkesztők minden igyekezetükkel azon voltak, hogy az énekek simán gördülő, könnyed versek legyenek. Ezt néha a tartalom rovására is érvényesítették. Különösen gyakran történt ez a régi magyar anyaggal kapcsolatban. Kétségtelen, hogy az új szövegekben jóval kevesebb a verstani hiba, de a simítás többnyire az énekek erejét vette el.

A reformáció, ortodoxia, pietizmus klasszikussá vált énekei közül 153 került bele az énekeskönyvbe. Jelentős mennyiség és nagy érték lenne, ha a magyar fordítások megfelelnek a forrásnak. Ez azonban sajnos csak a versek kisebbik részére áll. A fordítások többségét csak néhány gondolat kapcsolja az eredetihez. Előfordul, hogy a versmértéket is átalakították az új dallamjelzések miatt.

¹² A költségkímélés szempontján kívül az is oka volt a döntésnek, hogy ekkor már dolgozott az egyetemes korálkönyvi bizottság, és a dunántúliak nem akartak az énekeskönyv szövege közé nyomtatott dallamközléssel ennek a munkának élébe vágni. Kiss 1951, 52.

¹³ Kiss 1951–52, 84.

¹⁴ Kiss 1951–52, 85.

Komoly szerkesztési hiba, hogy Sántha Károly túl sok, nem is mindig jó énekkel szerepel, kiszorítva ezáltal fontos régi énekeket.¹⁵

A fejezeteket vizsgálva nyilvánvaló, hogy értékes csoportok után néha egészen gyengék következnek. (A dicséretes és könyörgések, a napszaki énekek csoportja, valamint az egyházi esztendő anyagának nagy része például szép és értékes, a halál és örök élet csoportja viszont gyenge.)

Hosszú és kemény munka előzte meg az énekeskönyv megjelenését. Hogy mégis sok teológiai hiba csúszott bele, bizonyos mértékig érthető, mert ezen a téren a bizottság meglehetősen magára maradt. A próbafüzetekre érkezett kevés számú bírálat szinte kizárólag a külső formára szorítkozott, a teológiai kérdések tisztázására nem került sor.

A Dunántúli énekeskönyv a maga korában mind a szövegek, mind a dallamkezelés szempontjából nagy előrelépésnek számított. Jelentőségét abban foglалhatjuk össze, hogy különböző racionalista énekeskönyvek világából sokkal szélesebb látókörű világba vezette az egyház népét, megismertette régi értékeinkkel, egységesítette az éneklést, s mindezt zökkenőmentesen tette.

Az élet ésszerű és örömteli rendje, hogy a következő nemzedékek az elődök munkáját viszik tovább: megbecsülik a hagyományt, és megpróbálják megtalálni azt az értéket, amelyet ők építhetnek bele az évszázadok óta épülő falba. A Dunántúli énekeskönyv 1955-ös *Új része* (az úgynevezett hétszázas énekek), a most használatos, 1982-ben megjelent *Evangelikus énekeskönyv* és a 2007-ben napvilágot látott *Gyülekezeti liturgikus könyv* mind ezt példázza.

Ezt az építkezést kívánjuk folytatni a jövőben is.

Irodalom

- KISS 1951 KISS János: *A Dunántúli Evangelikus Egyházkerület énekeskönyvei*. Sopron—Tapolca 1951 (kézirat).
- KISS 1951–52 KISS János: *A Dunántúli Evangelikus Egyházkerület énekeskönyvei. Második rész, Énektörténet I. Az 1805-ös és 1811-es énekeskönyvek anyaga*. Sopron—Tapolca 1951–1952 (kézirat).
- KISS 1950–52 KISS János: *A Dunántúli Evangelikus Egyházkerület énekeskönyvei. Második rész, Énektörténet II. Az 1911-es énekeskönyv anyaga*. Sopron—Tapolca 1950–1952 (kézirat).
- SCHULEK 1968 SCHULEK Tibor: „Kurzer Abriß der Geschichte des ungarischen Kirchengesangbuches”, *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie* 13 (1968) 130–140.

¹⁵ Ilyen nagy tömegű ének felvétele egy 600 éneket tartalmazó énekeskönyvbe még akkor is túlzás lenne, ha Sántha Paul Gerhardt nagyságú énekköltő volna.

Előszó.

Éppen most száz esztendeje, hogy Kis János püspökünk énekeskönyve a győri egyházközség költségén 1811-ben megjelent. Ugy ez, valamint az egyházközség által 1805-ben kiadott dunántúli énekeskönyv is, mely utóbbinak szerkesztésében főként Matkovich Pál kerületi felügyelő buzgólkodott, azóta sok kiadásban terjedt el híveink között az egész országban.

Új nagyobb énekeskönyv azonban, mely a gyűjtemények vallásos szükségétet elégségesen szelésebb körben is befogadásra talált volna, az utóbbi száz év alatt nem jelent meg. Mert a csabai és a többi kisebb énekeskönyvek csak magyarosodó és kisebb misziói egyházak vagy pedig a tanuló ifjúság számára készültek. A régebbi századokban sűrűbben jelentek meg efféle művek. Napjainkban is több helyen már igen komoly szavakkal sürgötték énekeskönyveink megújítását. És ha még tovább is késünk, e téren a munkával, méltán lehetett volna, ezt szellemi szegénységnek, vagy legalább is a vallásos buzgóság hiányának tekinteni.

Száz esztendő elég idő arra, hogy templomi énekeskönyvet is, amely térben-ülőben a gyakori újítást magunk sem helyeseljünk, a haladó kor kívánalmának figyelembevételével javítani és evangéliumot egyszerű istentiszteletünk ez által is épültesebbé tenni törekedjünk. Nagy szívűség van arra éppen napjainkban, hogy a templomtól elidegenülteket minden alkalmas eszközzel, így istentiszteletünk művészet elemének fejlesztésébe is magunkhoz vonjuk és megartsuk.

Eddig használt énekeskönyveink hiányai miatt sok volt a panasza már eleitől fogva. Ugy a győri, mint a kerület a racionalizmus szellemi hatása alatt készült. Régi szép, egyszerű és erőteljes énekeink, melyekből még apáinknak erős hite szólott hozzánk, jó részben kimaradtak a helyükbe került más énekek száraz, hideg hangja távolról sem tudta amazoknak szívhez szóló melegségét pótolni. Népünk ezt megérve ragaszkodott szívósan a formailag oly tökéletlen, de hite erőben gazdag ó-gradnálhoz (Aács Mihály, Bárány György, Vásonyi Márton stb. műve 1696 óta többször bővíttve), amelynek utánnyomását végre is hatóságilag tiltotta be a kerület.

I*

*Mr. Schulek Tiborhoz
Ajánlást nyújtottam, mint kiadóterületet, az
ajánlás helyére, a leírás helyére
Magyarország, 18. sz. 18. 20. sz.
Egyházi presbiteriuma.*

Az egyházközség, mint kiadóterület, minden jogát fenntartja.

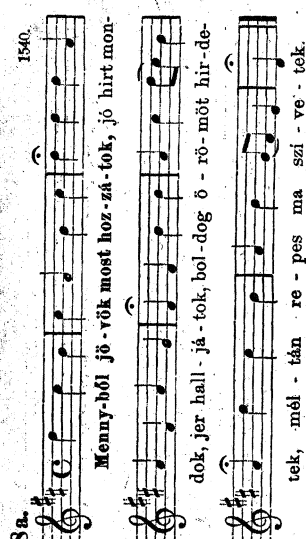

1. ábra. Az énekeskönyv előszavának kezdete és ajánlás Schulek Tiborhoz.
(A Schulek Tibor hagyatékából származó énekeskönyv leltárhelye a Győri Evangélikus
Egyházközség Könyv- és Levéltára.)

8

1540.

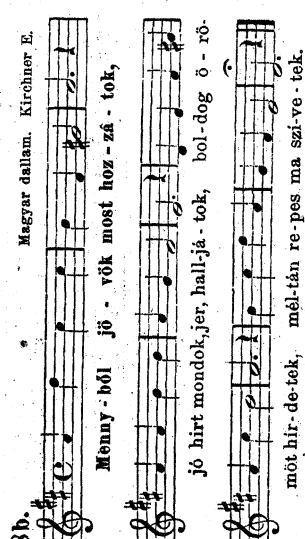
8a.

Menny-ből jö - vők most hoz - zá - tok, jó hírt mon -
dok, jer hal - já - já - tok, bol - dog ö - rö - mőt hír - de -
tek, mé - lán re - pes ma szí - ve - tek.

8b.

Magyar dallam. Kirchner E.

Menny - ből jö - vők most hoz - zá - tok,
jó hírt mondotok, jer, hall - já - tok, bol - dog ö - rö -
mőt hírdetk, méltán re - pes ma szí - ve - tek.

8c.

1651.

U - ram Jé - zus, for - dulj hozzánk, szent lel - ke -
det á - rszd ki ránk, hogy hi - tünkben e - rő - sít -

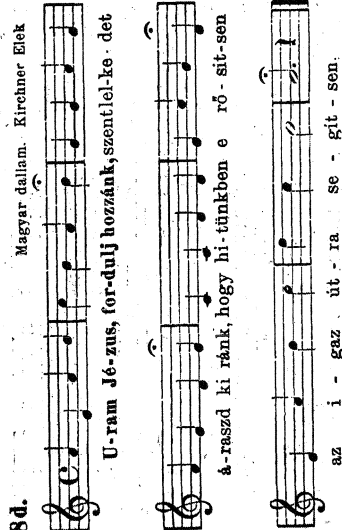
9

sen, az i - gaz út - ra se - git - sen.

8d.

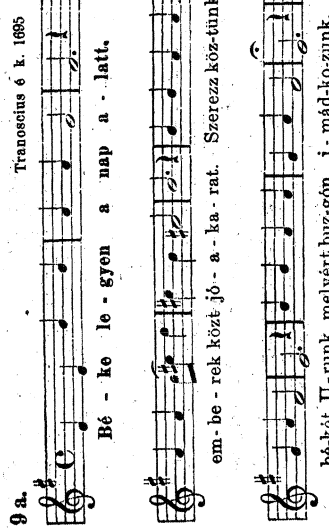
Magyar dallam. Kirchner Elek

U - ram Jé - zus, for - dulj hozzánk, szentle - le - de -
t á - rszd ki ránk, hogy hi - tünkben e - rő - sít - sen
az i - gaz út - ra se - git - sen.

9a.

Tranciscus é k. 1685

Bé - ke le - gyen a nap a - latt,
em - be - rek közt jó - a - ka - rat. Szerezze köz - tünk
bé - két, U - runk, melyért buz - gón i - mád - ko - zunk.

2. ábra. Mennyből jövök és Uram Jézus: német és magyar dallam.

14. A 8. zsejt dallama Gondimel. K. 1547.

Ón fel-sé-ges Úr, mi ke-gyes Is-té-
nünk, mily csu-dá-la-tos a te ne-ved ne-
künk. Di-cső-sé-ged fel-hat a nagy ég-re, tel-
jes ve-le a föld ke-rek sé-ge

15. Magyar dallam. Kapi Gyula

Sze-rel-mes Jé-zus, vaj-jon mit vé-tet-tél, ily i-
té-le-tet mi-vel ér-de-mel-tél? Mi búnt ta-
lál-tak ben-ned és mi vét-ke-t, kik el-i-tél-tek?

16. Sztáray éneke. Régi magyar dallam

Mely i-gen jó az Úr-is-tent di-csér-ni,
Fe-sé-ged-nek, óh U-ram, é-ne-ke-l-mi,
szent ne-ve-det-há-lá-val em-le-get-ni

17. Régi magyar dallam

Krisz-tus U-runk-nak ál-dott szü-le-té-sén
mondjunk an-gya-li dalt meg-je-le-né-sén, mely Bet-le-
hemnek me-ze-jén nagy ré-gen zen-gétt ek-ké-pen.

18a. Crüger 1640.

Sze-rel-mes Jé-zus, vaj-jon mit vé-tet-tél, ily

3. ábra. Szerelmes Jézus: német és magyar dallam.